

Περί μίας εθνικής στρατηγικής για τη γεωργία και τα τρόφιμα

Δημήτρης Δαμιανός

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ (ΕΩΣ ΤΟΝ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟ 2013)
ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Γιώργος Βλάχος

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Περίληψη

Στόχος της εργασίας είναι να αναδείξει τα πλεονεκτήματα αλλά και τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν την ελληνική γεωργία σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση και τις προοπτικές στην παγκόσμια, στην ευρωπαϊκή και στην εγχώρια αγορά τροφίμων και αγροτικών προϊόντων και υπηρεσιών και να διατυπώσει προτάσεις πολιτικής. Αναδεικνύονται οι διαφορές και η μεγάλη ποικιλομορφία μεταξύ των αγροτικών εκμεταλλεύσεων της χώρας με κριτήρια τα φυσικά, τα οικονομικά, τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά και την ανταγωνιστική τους θέση, στοιχεία που πρέπει να συνεκτιμώνται κατά την κατάθεση προτάσεων για τη διαμόρφωση μιας εθνικής στρατηγικής. Ως βασικό μειονέκτημα επισημαίνεται η μειωμένη ανταγωνιστικότητα του τομέα, όπως αντικατοπτρίζεται, μεταξύ άλλων, στο μεγάλο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Διαπιστώνεται η ανάγκη προσαρμογής της παραγωγής προς τα σύγχρονα καταναλωτικά και διατροφικά πρότυπα.

Προτείνεται ο αναπροσανατολισμός της παραγωγής, όπου αυτό είναι εφικτό, από τα βασικά ομοειδή προϊόντα (commodities), η αγορά των οποίων χαρακτηρίζεται από ενιαίες τιμές, προς την κατεύθυνση προϊόντων με ειδικά χαρακτηριστικά, εφόσον στις αγορές αυτών των προϊόντων ο παραγωγός, υπό προϋποθέσεις, είναι σε θέση να ασκήσει ουσιαστική επιρροή κατά τον προσδιορισμό των τιμών. Πρόκειται για προϊόντα ποιότητας που χαρακτηρίζονται από αυθεντικότητα και ξεχωριστές ιδιότητες, όπως εμπειρίες και βιώματα των καταναλωτών που συνδέονται με μια τοπική αγορά. Παρά το ότι η αγορά των προϊόντων αυτών δεν έχει ακόμα αναπτυχθεί, προβλέπεται υψηλός ρυθμός ανάπτυξης τα επόμενα χρόνια και διαφαίνονται ευοίωνες προοπτικές υποκατάστασης των εισαγωγών και αύξησης των εξαγωγών. Τα δύο αυτά πρότυπα ανάπτυξης μπορούν να συνυπάρξουν στις περιοχές της χώρας. Στα δύο αυτά διακριτά πρότυπα παραγωγής και διάθεσης των προϊόντων αντιστοιχούν δύο διαφορετικές μεγάλες κατηγορίες νέων αγροτών, οι «συνεχιστές» που αναλαμβάνουν συμβατικές εκμεταλλεύσεις σε λειτουργία και οι «νεοεισερχόμενοι» που επιδιώκουν την παραγωγή ειδικών προϊόντων δίνοντας σημασία στην άμεση και προσωπική διασύνδεση με τον καταναλωτή. Και στις δύο περιπτώσεις απαιτείται η εγκατάσταση κατάλληλων συστημάτων υποστήριξης των παραγωγών για τη μετάδοση της γνώσης.

1. Εισαγωγή

Η γεωργία και τα τρόφιμα στην Ελλάδα συνιστούν τομείς που αντικρίζουν ευκαιρίες ανάπτυξης τα προσεχή χρόνια. Μολονότι το μερίδιο της αγροτικής παραγωγής, ως ποσοστό του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος, είναι σχετικά περιορισμένο, όταν συνυπολογισθούν οι μεταφορές, η μεταποίηση και η εμπορία, τότε γίνεται αντιληπτή η πραγματική σημασία του συνολικού συστήματος τροφίμων για την οικονομία. Ο τομέας ακόμα απασχολεί μεγάλο αριθμό του εργατικού δυναμικού και συνεισφέρει ουσιαστικά στη διαμόρφωση του εμπορικού ισοζυγίου. Οι προοπτικές υποκατάστασης εισαγωγών και αύξησης των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και τροφίμων είναι υπαρκτές και ρεαλιστικές.

Τα αγρο-οικοσυστήματα στην Ελλάδα, όπως σε όλο τον κόσμο, προσφέρουν πολλαπλές υπηρεσίες. Μεταξύ άλλων, εξασφαλίζουν πρώτες ύλες και κυρίως τρόφιμα, παρέχουν πολιτιστικά και άλλα κοινωνικά αγαθά και επηρεάζουν την ποιότητα του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων. Κατά την επιδίωξη της βιωσιμότητας και της βελτίωσης της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής γεωργίας πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όλες αυτές οι διαστάσεις. Σήμερα, ένα αγροτικό προϊόν ποιότητας είναι ασφαλές και υγιεινό για τον καταναλωτή, ενσωματώνει στοιχεία της ιστορίας και του πολιτισμού του τόπου παραγωγής του, παράγεται και διακινείται με φιλικό προς τους φυσικούς πόρους και το περιβάλλον τρόπο. Είναι αναγκαίο, τα νέα αυτά χαρακτηριστικά ποιότητας να αποτελέσουν τον γνώμονα της εθνικής προσπάθειας ανάπτυξης της παραγωγής με ουσιαστική μετατόπιση του κέντρου βάρους από όμοια μεταξύ τους και χωρίς διαφοροποίηση προϊόντα μαζικής παραγωγής (commodities) σε διαφοροποιημένα προϊόντα ποιότητας.

Σήμερα, τα εισοδήματα των νοικοκυριών στην Ελλάδα συμπιέζονται αφενός από τις υψηλές τιμές των τροφίμων και το κόστος ζωής συνολικά και αφετέρου από τη συρρίκνωση των μισθών και τη μεγάλη φορολογική επιβάρυνση. Η στενότητα γίνεται ιδιαίτερα αισθητή και από τους αγρότες-παραγωγούς εφόσον οι δαπάνες για τα μέσα παραγωγής είναι αυξημένες. Η χώρα δεν έχει διαμορφώσει και δεν έχει θέσει σε εφαρμογή μια εθνική στρατηγική για την αντιμετώπιση των άμεσων προβλημάτων αλλά και των μεγάλων προκλήσεων που χαρακτηρίζουν τον αγρο-διατροφικό της τομέα. Παρά την τεράστια σημασία που έχει η εξασφάλιση τροφίμων και η βιωσιμότητα του αγροτικού τομέα, κατά τον 21ο αιώνα, απουσιάζει το στρατηγικό σχέδιο και η πολιτική προσέγγιση. Η παραγωγή τροφίμων είναι η μεγαλύτερη «βιομηχανία» της χώρας, αλλά συνήθως εξοστρακίζεται, λανθασμένα, ως τομέας περιορισμένων επενδύσεων, δεξιοτήτων και καινοτομίας.

Στόχος αυτής της αναφοράς είναι να αναδείξει τα πλεονεκτήματα αλλά και τους περιορισμούς που χαρακτηρίζουν την ελληνική γεωργία σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση και τις προοπτικές στην παγκόσμια, στην ευρωπαϊκή και στην εγχώρια αγορά τροφίμων και γεωργικών προϊόντων και υπηρεσιών και να διατυπώσει προτάσεις πολιτικής.

2. Η κατάσταση στη γεωργία και στα τρόφιμα παγκοσμίως

2.1 Το σύστημα τροφίμων

Κατά τον προηγούμενο αιώνα η ετήσια αγροτική παραγωγή υπερ-τριπλασιάστηκε (πράσινη επανάσταση). Αυτό συνέβη με τη βοήθεια των χημικών λιπασμάτων, των γεωργικών και κτηνιατρικών φαρμάκων, τις υβριδικές ποικιλίες, την άρδευση, την επέκταση της χρήσης γεωργικών μηχανημάτων, υγρών καυσίμων και φυσικού αερίου. Ειδικότερα τα υγρά καύσιμα συνέβαλαν στη μεταφορά, από πλεονασματικές περιοχές σε ελλειμματικές, πρώτων υλών και προϊόντων. Σήμερα οι γεωργοί αποτελούν ένα μικρό τμήμα του συνολικού πληθυσμού, ακόμα και στις αγροτικές περιοχές, διαχειρίζονται μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις, παραδίδουν τη συγκομιδή στις επιχειρήσεις διανομής ή μεταποίησης οι οποίες πωλούν συσκευασμένα και μεταποιημένα προϊόντα διατροφής στις επιχειρήσεις λιανικής πώλησης. Ο καταναλωτής βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από τον παραγωγό και το σύστημα τροφίμων κυριαρχείται από μεγάλες πολυεθνικές

επιχειρήσεις πολλαπλασιαστικού υλικού, χημικών, μηχανημάτων, ζωοτροφών, καθώς και από τις επιχειρήσεις λιανικής πώλησης (Heinberg & Bomford, 2009).

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Παγκόσμιου Οργανισμού Τροφίμων (FAO-2013), η ζήτηση για αγροτικά προϊόντα αναμένεται να αυξηθεί έως το έτος 2050 κατά 60% ως αποτέλεσμα της αύξησης του πληθυσμού, της μεταβολής στις διατροφικές συνήθειες (αύξηση εισοδημάτων, αστικοποίηση), της αύξησης της ζήτησης για ίνες και βιομάζα. Επίσης αναμένεται ενίσχυση των προτιμήσεων των καταναλωτών για προϊόντα υψηλής ποιότητας και αξίας, ασφαλή για τον καταναλωτή, που συνδέονται με τις τοπικές παραδόσεις και χαρακτηρίζονται από καλλιεργητικές πρακτικές φιλικές προς το περιβάλλον. Κατά το πρόσφατο διάστημα, οι αγορές των βασικών προϊόντων διατροφής (commodity markets) έχουν επιδείξει ιδιαίτερη αστάθεια, ενώ οι παραγωγοί στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες αντιμετώπισαν δυσμενείς εξελίξεις, όπως είναι η αύξηση του κόστους παραγωγής και η επιβράδυνση της αύξησης της παραγωγικότητας. Τα περιβάλλον και οι φυσικοί πόροι έχουν υποβαθμισθεί εξ αιτίας του τρόπου που ασκήθηκε η γεωργική δραστηριότητα κατά τις τελευταίες δεκαετίες και οι δυνατότητες ανάπτυξης της γεωργικής παραγωγής μακροπρόθεσμα είναι αμφίβολες. Οι εξελίξεις αυτές καθιστούν τον αγροτικό τομέα λιγότερο ελκυστικό για όσους επιζητούν εργασία και εισόδημα (Haniotis, 2013).

2.2 Ποικιλομορφία στην παραγωγή

Οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον τύπο και το φυσικό τους μέγεθος, τη γεωγραφική τους θέση, την ευκολία πρόσβασής τους σε χρήσιμες, γι' αυτές, υπηρεσίες, τις γεωργικές πρακτικές που εφαρμόζουν, τους πόρους και τα μέσα που διαθέτουν, την οικονομική τους κατάσταση, την αξία των προϊόντων που παράγουν αλλά και τον τελικό αποδέκτη της παραγωγής τους. Οι διαχειριστές των εκμεταλλεύσεων και τα μέλη των οικογενειών τους επίσης διαφέρουν με κριτήρια τον βαθμό απασχόλησής τους στην εκμετάλλευση, το επίπεδο της εκπαίδευσης, κατάρτισης και ενημέρωσης, τις διοικητικές ικανότητες, τους επιχειρηματικούς στόχους, τις προοπτικές διαδοχής. Οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις διαφέρουν μεταξύ τους με κριτήριο την ανταγωνιστική τους θέση στην αγορά. Υπάρχουν εκμεταλλεύσεις υψηλού, αλλά και χαμηλού, κόστους παραγωγής ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος, σε όλες τις κατηγορίες. Όλες αυτές οι διαφορές υποδηλώνουν μεγάλη ποικιλομορφία στο επίπεδο της παραγωγής που πάντα πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, ιδιαίτερα όταν χρειάζεται να εκφέρει κανείς άποψη και να καταθέσει προτάσεις για τον ενδεδειγμένο τρόπο αντιμετώπισης διαφόρων προβλημάτων.

2.3 Οι εξελίξεις σήμερα

Η εξάλειψη των εμποδίων στο εμπόριο και στη διακίνηση των κεφαλαίων και των υπηρεσιών και η σύντμηση των αποστάσεων, φαινόμενο που υποδηλώνεται με τη χρήση του όρου «*παγκοσμιοποίηση των αγορών*», η διεύθυνση πολλών νέων τεχνολογιών σε όλα τα στάδια της παραγωγής της μεταποίησης και της εμπορίας, έχουν μεταβάλει ριζικά το σύστημα της αγροτικής παραγωγής και των τροφίμων.

Η *παγκοσμιοποίηση* των αγορών επιτρέπει σε οποιονδήποτε έχει τη δυνατότητα, σε όποιο σημείο της γης και αν βρίσκεται, να επωφεληθεί ανακαλύπτοντας, αξιοποιώντας και ικανοποιώντας μια καταναλωτική ανάγκη που έχει προκύψει έστω και αν αυτή βρίσκεται πολύ μακριά. Σήμερα, το διεθνές εμπόριο αγροτικών προϊόντων και οι επενδύσεις οφείλονται σε επιχειρηματικές αποφάσεις που προσδιορίζονται από τα σήματα που εκπέμπουν οι διεθνείς αγορές. Παλαιότερα, οι αντίστοιχες ενέργειες και δράσεις είχαν, σχεδόν αποκλειστικά, την κρατική παρέμβαση ως κινητήρια δύναμη. Οι επιχειρήσεις λιανικής πώλησης τροφίμων ανταγωνίζονται μεταξύ τους συμπίεζοντας κατά το δυνατό κάθε στοιχείο κόστους, και αναζητούν κάθε φορά από τους αγρότες παραγωγούς, τις μεταποιητικές επιχειρήσεις και κάθε προμηθευτή το καλύτερο προϊόν στη χαμηλότερη δυνατή τιμή. Οι καινοτόμοι παραγωγοί αντιλαμβάνονται την ανάγκη γρήγορης προσαρμογής των δραστηριοτήτων τους για να ανταποκριθούν με αποτελεσματικό τρόπο στις προδιαγραφές που θέτουν οι επιχειρήσεις αυτές.

3. Η γεωργία στην Ευρώπη

3.1 Η αιτιολόγηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ)

Η γεωργία είναι ο μοναδικός τομέας της οικονομίας που υποστηρίζεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο από μια κοινή, για όλα τα κράτη μέλη, πολιτική με κοινούς στόχους, αρχές και κανόνες. Η στήριξη των εισοδημάτων των παραγωγών διασφαλίζει τη διατήρηση της προσφοράς των προϊόντων αλλά και την παροχή δημόσιων αγαθών από τους παραγωγούς, όπως είναι τα υψηλής ποιότητας και ασφαλή για την υγεία του καταναλωτή τρόφιμα, η προστασία του περιβάλλοντος, η ευημερία των παραγωγικών ζώων, κ.λπ. Η δημόσια στήριξη εισοδημάτων, με κοινοτικούς πόρους και σύμφωνα με τους κανόνες της ΚΑΠ, καθιστά τους αγρότες παραγωγούς ικανούς να ανακτήσουν την απώλεια ανταγωνιστικότητας έναντι των ανταγωνιστριών χωρών στις οποίες δεν ισχύουν πρότυπα και προδιαγραφές ποιότητας ίσης αυστηρότητας, ικανοποιώντας, παράλληλα, τις απαιτήσεις των καταναλωτών (European Commission, 2013 a).

3.2 Η ΚΑΠ από το 2014 και μετά

Τα μέτρα του Πυλώνα Ι της νέας κοινής πολιτικής για τη γεωργία προϋποθέτουν την απόλυτη αντιστοίχησή τους με συγκεκριμένους στόχους και συνθήκες και αποκλείουν γενικευμένες πληρωμές σε όλες τις εκμεταλλεύσεις. Τερματίζεται η στήριξη των γεωργών μόνο και μόνο επειδή ασχολούνται με τη γεωργία. Οι πληρωμές μπορούν να αιτιολογηθούν με βάση τη συσχέτισή τους με αγαθά που εξυπηρετούν το κοινωνικό σύνολο και που διαφορετικά δεν θα προσφέρονταν γιατί δεν θα αποζημιώνονταν από την αγορά. Για παράδειγμα, η στρατηγική πράσινης ανάπτυξης για τη γεωργία και τα τρόφιμα (OECD, 2011) αναφέρεται σε μια σειρά από πεδία και μεταξύ άλλων περιλαμβάνει:

- ▼ Καινοτομία με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας κατά τη χρήση των πόρων και την αύξηση της παραγωγικότητας με βιώσιμο τρόπο.
- ▼ Ενθάρρυνση των βιώσιμων γεωργικών συστημάτων με περιορισμό της εξάρτησης από εξωτερικές εισροές συμπεριλαμβανομένων της ενέργειας, του νερού και των αγροχημικών.
- ▼ Έγκαιρη προσαρμογή απέναντι στο φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής για την ελαχιστοποίηση του κινδύνου για τα οικοσυστήματα και την παραγωγή των τροφίμων που αυτή συνεπάγεται.

Με άλλα λόγια, η έννοια του «*πρασινίσματος-greening*» προσεγγίζεται με δύο τρόπους: ο ένας έχει σχέση με τον περιορισμό της παραγωγής αρνητικών εξωτερικών επιδράσεων (π.χ. αζωτούχα λιπάσματα στον υδροφόρο ορίζοντα, περιορισμό της βιοποικιλότητας, αρνητικές επιπτώσεις στο κλίμα, κ.λπ.) και ο άλλος με την παραγωγή δημόσιων αγαθών, κυρίως περιβαλλοντικών.

Το νέο εργαλείο πολιτικής, η Ευρωπαϊκή Συνεργασία για την Καινοτομία (European Innovation Partnership), καλείται να συμβάλει στη διάδοση των αποτελεσμάτων της έρευνας και τη μεταβίβασή τους στο πεδίο. Στόχος της πολιτικής είναι η αντιμετώπιση του προβλήματος της ανεπαρκούς πληροφόρησης και της αναποτελεσματικής διασύνδεσης όλων των παραγόντων (αγρότες, σύμβουλοι, επιχειρήσεις, ερευνητές) μεταξύ τους. Ο νέος αυτός θεσμός περιλαμβάνει συνεργασία, πιλοτικά προγράμματα, υπηρεσίες συμβούλων, διάχυση και διασπορά της γνώσης. Η δημιουργία ενός λειτουργικού δικτύου αναμένεται να καλύψει το κενό μεταξύ των αγροτών, αγροτικών επιχειρήσεων και συμβούλων από τη μια μεριά και της επιστήμης από την άλλη. Με συγκεκριμένα κίνητρα η ΚΑΠ ενθαρρύνει την ανανέωση των γενεών στη γεωργία ενισχύοντας την εγκατάσταση νέων αγροτών και εξασφαλίζοντας ένα συμπλήρωμα του εισοδήματός τους κατά τα πρώτα κρίσιμα χρόνια της λειτουργίας των εκμεταλλεύσεών τους (European Commission, 2013 a).

Ενώ οι διαθέσιμοι, σε κάθε κράτος μέλος, πόροι είναι δεδομένοι και αμετάβλητοι, υπάρχει μεγάλη ευχέρεια αναδιανομής των πόρων μέσα στην επικράτεια των κρατών μελών ανάλογα με τους εθνικούς στόχους. Οι

πόροι είναι δυνατό να ανακατανεμηθούν από περιοχή σε περιοχή, να υποστηρίξουν με τη μορφή συνδεδεμένης ενίσχυσης, αν κριθεί σκόπιμο, την παραγωγή ορισμένων κλάδων, καθώς και να ενισχύσουν (ή να αποδυναμώσουν) τα μέτρα στήριξης των μικρών παραγωγών. Φυσικά, η αυξημένη χρηματοδότηση για την εφαρμογή ενός μέτρου και την προώθηση μιας δράσης σε μια περιοχή, συνεπάγεται τον περιορισμό, αντίστοιχα, της χρηματοδότησης των υπόλοιπων μέτρων και δράσεων στις υπόλοιπες περιοχές της χώρας (Erjavac, 2012).

4. Η ελληνική γεωργία στο παγκόσμιο και ευρωπαϊκό πλαίσιο

4.1 Η σημασία της γεωργίας για την οικονομία

Η σχετική σημασία της γεωργίας, για την εθνική οικονομία, ενώ μειώνεται, παραμένει ακόμα σημαντική. Αντιπροσωπεύει το 5,0% (2011) περίπου του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος, όταν στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 κρατών μελών (EE-15) το αντίστοιχο μέγεθος βρίσκεται κοντά στο 1,5%. Ο τομέας συνεχίζει να εξασφαλίζει εργασία σε σημαντική μερίδα του πληθυσμού. Σύμφωνα με τα στοιχεία των εθνικών λογαριασμών (European Commission, 2013 c) η γεωργία στην Ελλάδα απασχόλησε το 11,0% του συνόλου των απασχολούμενων το έτος 2011, ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για το έτος 2012 ήταν 12,2%. Στα αγροτικά προϊόντα και στα τρόφιμα αναλογεί το 17,5% της συνολικής αξίας των εξαγωγών και το 13,7% των εισαγωγών.

4.2 Ορισμένα χαρακτηριστικά

Η ελληνική γεωργία έχει χαρακτήρα μεσογειακό, πράγμα που σημαίνει ότι η εκτατική μορφή γεωργικής δραστηριότητας (έντασης εργασίας με έμφαση στην αξιοποίηση της γης) υπερिσχύει της εντατικής που δίνει έμφαση στο κεφάλαιο. Παρά το ότι το κόστος της ενέργειας είναι ιδιαίτερα υψηλό (20% έναντι 7-8% στην EE-15) παρατηρείται υπερβολική άντληση νερού με χρήση ηλεκτρικής ενέργειας, εφόσον η αρδευόμενη γεωργική γη αγγίζει το 40% της συνολικής γεωργικής γης.

Η διάρθρωση των ηλικιών επιδεινώνεται: το 33% των αγροτών έχει ηλικία μεγαλύτερη των 64 ετών. Ηλικία μικρότερη των 35 ετών έχει μόνο το 7,2% του συνόλου. Το φαινόμενο αυτό, σε συνδυασμό με την πολύ περιορισμένη διαδοχή, συνιστά ανασταλτικό παράγοντα κατά την επιδίωξη της βελτίωσης της ανταγωνιστικής θέσης του τομέα. Σχεδόν το 30% της γεωργικής γης και το 70% του συνόλου των αγροτικών εκμεταλλεύσεων βρίσκεται σε περιοχές που χαρακτηρίζονται ως «λιγότερο ανεπτυγμένες», είναι ορεινές και νησιωτικές (European Commission, 2012). Κατά το έτος 2005 μόνο το 5% του συνόλου των αγροτών στην Ελλάδα είχε βασική ή πλήρη γεωργική κατάρτιση, όταν τα αντίστοιχα ποσοστά για την EE-27 ήταν 20% και για την Ολλανδία και Γερμανία 70% (Zawojnska, 2013).

Η μέση έκταση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι περίπου 5 εκτάρια (Ιταλία 10, Πορτογαλία 10, Ισπανία 20, Δανία 40, Ηνωμένο Βασίλειο 70) και ο βαθμός κατάτμησης είναι υψηλός. Ο ρυθμός διαρθρωτικής προσαρμογής (μείωσης του συνολικού αριθμού των απασχολούμενων με αντίστοιχη αύξηση του μεγέθους των αγροτικών εκμεταλλεύσεων) είναι αργός.

Ο υψηλός βαθμός στήριξης που απορρέει κυρίως από την εφαρμογή των μέτρων της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και την αντίστοιχη χρηματοδότηση που τα συνοδεύει έχει οδηγήσει σε αύξηση των αποδόσεων και της παραγωγικότητας διαχρονικά. Όμως, η παραγωγικότητα της γεωργικής εργασίας στην Ελλάδα εκφρασμένη σε ευρώ ανά μονάδα ετήσιας εργασίας (10.000 ευρώ, μέσος όρος τριετίας 2007-2009) υπολείπεται αυτής στην EE-15 (25.000 ευρώ) αλλά και αυτής στην EE-27 (12.500 ευρώ). Ο τομέας επιδεικνύει περιορισμένη ευαισθησία απέναντι στα σήματα της αγοράς. Το έτος 2009, το 60% περίπου του γεωργικού οικογενειακού εισοδήματος προερχόταν από επιδοτήσεις και ενισχύσεις και μόνο το 40% αντιστοιχούσε σε εισπράξεις από τη διάθεση των προϊόντων στην αγορά (Καρανικόλας, 2012).

Για την ικανοποίηση των αναγκών των καταναλωτών της η Ελλάδα βασίζεται στην εισαγωγή βασικών προϊόντων διατροφής, όπως είναι το κρέας και τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Ειδικότερα, εισάγονται κυρίως ειδικοί τύποι τυριών, σιτάρι, μοσχαρίσιο και χοιρινό κρέας και τσιγάρα. Η ελληνική αγορά εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από έντονο ανταγωνισμό με βάση την τιμή (Agriculture and Agri-food Canada, 2012). Η δίαιτα των Ελλήνων προσαρμόζεται όσο βελτιώνεται η ενημέρωση γύρω από τα θέματα της σχέσης μεταξύ του τρόπου διατροφής και της υγείας και όσο περισσότερο γίνονται εμφανή τα προβλήματα της παχυσαρκίας και της ασφάλειας των τροφίμων. Η ζήτηση για υγιεινά προϊόντα βιολογικής γεωργίας και γενικά για προϊόντα υψηλής ποιότητας προβλέπεται να αυξηθεί. Επιπλέον, παρατηρείται αύξηση του ενδιαφέροντος εκ μέρους των καταναλωτών για την εξασφάλιση ενημέρωσης για τη σύσταση, τον τρόπο αλλά και τον τόπο παραγωγής των τροφίμων.

4.3 Ανταγωνιστικότητα

Κατά την περίοδο αμέσως πριν τη δημοσιονομική κρίση και σύμφωνα με την Eurostat, η Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία ανά απασχολούμενο στον πρωτογενή τομέα μόλις ξεπερνούσε το μισό του μέσου όρου της ΕΕ-15, ενώ κατά τη δεκαετία του 2000 το κόστος εργασίας υπερδιπλασιάστηκε (McKinsey & Company, 2012). Κατά τη δεκαετία 2001-2011, ενώ το συνολικό ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (ΑΕΠ) αυξήθηκε κατά 16%, το ακαθάριστο γεωργικό προϊόν συρρικνώθηκε κατά 22% (Ζωγραφάκης, 2012).

Η μειωμένη ανταγωνιστικότητα του ελληνικού αγροτικού τομέα αντικατοπτρίζεται και στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων και τροφίμων. Συγκεκριμένα, στο εξωτερικό εμπόριο αγροτικών προϊόντων η Ελλάδα έχει έλλειμμα 2,00 δισ. ευρώ (2011), όταν το συνολικό έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου είναι 21,00 δισ. ευρώ (European Commission, 2012). Ειδικότερα στα τρόφιμα, από το 2006 και μετά, η εισαγωγική διείσδυση (το μερίδιο της εγχώριας κατανάλωσης που καλύπτεται από εισαγωγές) ξεπερνά το 40%, όταν η εξαγωγική επίδοση (το μερίδιο της παραγωγής που εξάγεται) παραμένει στο 25% περίπου (Ζωγραφάκης, 2012). Το μερίδιο των ελληνικών αγροτικών προϊόντων και τροφίμων στις σημαντικότερες αγορές της Ευρώπης δεν ξεπερνά το 2% του συνόλου των εισαγωγών, όταν καταγράφονται ποσοστά 10% και 13% για την Ιταλία και την Ισπανία αντίστοιχα (McKinsey & Company, 2012).

Η αθρόα εισαγωγή αγροτικών προϊόντων και τροφίμων οφείλεται στο ότι πολλά προϊόντα δεν παράγονται ανταγωνιστικά στην Ελλάδα λόγω του υψηλού κόστους παραγωγής. Επιπλέον, ο παραγωγικός κόσμος δεν γνωρίζει πώς διαμορφώνονται τα νέα καταναλωτικά πρότυπα σύμφωνα με τις μεταβαλλόμενες διατροφικές συνθήκες των Ελλήνων καταναλωτών, ενώ δεν εξαντλούνται οι δυνατότητες διεύρυνσης της προστιθέμενης αξίας. Η αξία των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων ανέρχεται σε 6,0 δισ. ευρώ (μέσος όρος τριετίας 2009-2011). Από αυτά, το ένα τρίτο είναι δαπάνες για προϊόντα ζωικής παραγωγής (κρέας, γάλα και προϊόντα γάλακτος). Ακόμα και στον τομέα των οπωροκηπευτικών εισάγονται προϊόντα αξίας 700 εκατομμυρίων ευρώ, ενώ εξάγονται οπωροκηπευτικά διπλάσιας περίπου αξίας. Η Ελλάδα καταλαμβάνει τη 10η θέση (μέσος όρος 2001-2010) μεταξύ των 34 κρατών μελών του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) με κριτήριο το κατά κεφαλή έλλειμμα (210 ευρώ) στο εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων και τροφίμων (Ζωγραφάκης 2012).

5. Προτάσεις πολιτικής

5.1 Αναπροσανατολισμός της παραγωγής

Ο κύριος όγκος της παραγωγής στην Ελλάδα, ιδιαίτερα στις πιο παραγωγικές περιοχές της χώρας, είναι προσανατολισμένος σε βασικά ομοειδή προϊόντα (commodities), όπως ορισμένα δημητριακά, καπνός, βαμβάκι, κ.λπ. Η επιδίωξη του κέρδους επιχειρείται με κατάλληλες προσαρμογές στα μέσα παραγωγής με στόχο την περυστολή των δαπανών. Η αύξηση της τιμής διάθεσης των προϊόντων προϋποθέτει λειτουργία εκτός των ορίων του κυρίαρχου αγρο-διατροφικού συστήματος και συνεπάγεται τον αναπροσανατολισμό προς την κατεύθυνση

της παραγωγής διαφορετικών προϊόντων ή της παραγωγής των ίδιων προϊόντων με διαφορετικό τρόπο, εφόσον στο σύστημα παραγωγής βασικών ομοειδών αγροτικών προϊόντων (commodities) οι τιμές είναι ενιαίες. Αντίθετα, οι παραγωγοί προϊόντων με ειδικά χαρακτηριστικά είναι σε θέση να διεκδικήσουν διαφορετικές και υψηλές τιμές στην αγορά, εφόσον τα προϊόντα αυτά είναι μοναδικά. Η μετάβαση από το ένα σύστημα παραγωγής στο άλλο απαιτεί επένδυση σε γνώση και δεξιότητες που μεταβιβάζονται στις επόμενες γενιές και στις άλλες εκμεταλλεύσεις (Center for Rural Affairs, 2002). Σε ευρωπαϊκό επίπεδο προβλέπεται διεύρυνση των αγορών για προϊόντα που διαθέτουν ειδικά χαρακτηριστικά και μετατόπιση της παραγωγής προς την κατεύθυνση αυτών των προϊόντων (European Commission, 2013 d).

Ο παραγωγός βασικών ομοειδών προϊόντων (commodities) είναι αναπόφευκτα αποδέκτης των τιμών που διαμορφώνονται στην αγορά, αγοράζει τα μέσα παραγωγής από τοπικούς προμηθευτές-αντιπροσώπους σε τιμές «λιανικής», ενώ διαθέτει τα προϊόντα του στην ανοικτή αγορά σε τιμές «χονδρικής». Τα συμφέροντά του αντιτίθενται με τα συμφέροντα αυτών από τους οποίους αγοράζει τα μέσα παραγωγής (των προμηθευτών του), καθώς και με τα συμφέροντα αυτών στους οποίους διαθέτει τα προϊόντα του (των χονδρεμπόρων). Ο παραγωγός προϊόντων με ειδικά χαρακτηριστικά ασκεί επιρροή στον προσδιορισμό της τιμής των προϊόντων του στις αγορές που απευθύνεται, αγοράζει τα μέσα παραγωγής απ' ευθείας από τον παραγωγό («χονδρική») και διαθέτει τα προϊόντα του απ' ευθείας στον τελικό καταναλωτή («λιανική»).

Η αξία των προϊόντων (και των υπηρεσιών) διαμορφώνεται από τρεις συντελεστές. Ο πρώτος συντελεστής ταυτίζεται με το ίδιο το φυσικό προϊόν, ο δεύτερος έχει σχέση με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του και ο τρίτος με κάποιες «απροσδιόριστες εμπειρίες ή βιώματα» που συνδέονται με την αγορά και την κατανάλωσή του. Για παράδειγμα, οι καταναλωτές μπορεί να αντλούν προσωπική ικανοποίηση όταν αγοράζουν προϊόντα από μια «τοπική» αγορά στην οποία οι ίδιοι οι τοπικοί παραγωγοί εκθέτουν τα προϊόντα τους, θεωρώντας ότι ενισχύουν την τοπική οικονομία (Matthews, 2012). Για τα «προϊόντα εμπειρίας ή βιωματικά προϊόντα» ("experience goods") προβλέπεται αυξημένη ζήτηση στο άμεσο μέλλον (Swinnen et al., 2012). Οι καταναλωτές, σε κοινωνίες αφθονίας, θεωρούν την ποιότητα των αγαθών που αγοράζουν ως δεδομένη και αναζητούν κάτι επιπλέον, την εμπειρία που είναι ενσωματωμένη στα αγαθά αυτά. Πρόκειται για προϊόντα που «διαθέτουν αξιοσημείωτες, αν και συνήθως αδιευκρίνιστες ιδιότητες, που επιτρέπουν σε αυτόν που τα καταναλώνει να τα απολαμβάνει με έναν τρόπο προσωπικό. Τα προϊόντα αυτά χαρακτηρίζονται από αυθεντικότητα και αγγίζουν τα συναισθήματα του καταναλωτή ή/και τον συγκινούν» (Pine & Gilmore, 1999). Για ένα μεγάλο μέρος αυτών των προϊόντων, αυτές οι ιδιότητες δεν αποκαλύπτονται στον καταναλωτή τους ούτε και μετά την κατανάλωσή τους. Είναι αγαθά εμπιστοσύνης («credence goods»), (OECD, 2000, Μουτσάτσος, 2004), για τα οποία είναι απαραίτητη μια διαδικασία επιβεβαίωσης, «πιστοποίηση». Ως παραδείγματα αναφέρονται τα ειδικά προϊόντα ποιότητας (π.χ. αυγά που προέρχονται από ελεύθερη βοσκή), ονομασίας προέλευσης, γεωγραφικής ένδειξης (ετικέτες ΠΟΠ/ΠΓΕ σύμφωνα με την πολιτική ποιότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης), βιολογικής ή βιοδυναμικής γεωργίας, «δικαιου εμπορίου», ή τα προϊόντα που αγοράζονται απ' ευθείας από τον παραγωγό στο χωράφι, στον δρόμο ή στην τοπική αγορά ή προέρχονται από ορεινές περιοχές, κ.λπ.

Οι προσπάθειες για την παραγωγή ποιοτικών προϊόντων στη χώρα μας έχουν ξεκινήσει εδώ και αρκετά χρόνια, και φυσικά σε κλάδους και περιοχές που είχαν μικρό βαθμό εξάρτησης, συνεπώς και προσανατολισμού, προς τις κοινοτικές επιδοτήσεις. Έτσι η καλλιέργεια κηπευτικών και οι θερμοκηπιακές καλλιέργειες επεκτάθηκαν στις περιστατικές περιοχές αλλά και σε περιοχές που ευνοούσαν την ανάπτυξή τους, διευρύνοντας παράλληλα τις περιοχές που προμηθεύουν. Αρωγός σε αυτήν την επέκταση στάθηκε, βέβαια, και η δημόσια συγχρηματοδότηση είτε μέσω των κοινοτικών είτε των εθνικών πόρων. Παράλληλα, πολλές περιστατικές, κυρίως, εκμεταλλεύσεις με κηπευτικά που εφάρμοζαν τις αρχές της βιολογικής γεωργίας και πιστοποιούνταν γι' αυτό, δεν επιθυμούσαν καν την ένταξή τους στα προγράμματα επιδότησης, θεωρώντας το κόστος συναλλαγής, κυρίως σε χρόνο, μιας τέτοιας απόφασης δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με τα εισοδήματα που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν, επενδύοντας στην ενίσχυση της πρόσβασής τους στην αγορά.

Η πολιτική της ΕΕ στον τομέα της ποιότητας των γεωργικών προϊόντων και τροφίμων έως πρόσφατα είχε μόνο ρυθμιστικό ρόλο, με εξαίρεση την περίπτωση της βιολογικής γεωργίας όπου προβλέπονταν επιδοτήσεις στην παραγωγή. Ακριβώς επειδή τα περισσότερα από τα γεωργικά προϊόντα ποιότητας ανήκουν στην

κατηγορία των αγαθών εμπιστοσύνης, καθιερώθηκαν κοινοτικά συστήματα πιστοποίησης. Τα προϊόντα Προστατευόμενης Ονομασίας Προέλευσης και Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης είναι τα πιο γνωστά στο ευρύ κοινό. Λίγα όμως είναι τα παραδείγματα προϊόντων που αξιοποίησαν την πιστοποίηση για να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητά τους και να τοποθετηθούν στις αγορές του εξωτερικού. Στον τομέα του οίνου φαίνεται να υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας. Με κυριότερο παράδειγμα τη Σαντορίνη, όπου με τη μακρόχρονη προσπάθεια για την παραγωγή οίνου ποιότητας και τη συνέργεια της αυξανόμενης προσέλευσης τουριστών, οι οινοποιοί της Σαντορίνης έχουν εξαιρετικές εξαγωγικές επιδόσεις. Η καλή πορεία των οίνων ποιότητας στη χώρα μας δηλώνεται και από τη σημαντική αύξηση των οινοποιείων και την εξωστρέφεια, αλλά και από την αύξηση των εκτάσεων που καλλιεργούνται για παραγωγή ποιοτικών οίνων σε μια περίοδο που η αμπελοκαλλιέργεια παρουσίασε κάμψη. Από την άλλη μεριά, ένας κλάδος που επωφελήθηκε του κοινού συστήματος πιστοποίησης, είναι ο κλάδος της πτηνοτροφίας. Μέσα στη δωδεκαετία από την εφαρμογή της κοινοτικής πιστοποίησης των ειδικών πτηνοτροφικών εκτροφών, 183 ενταγμένες επιχειρήσεις καλύπτουν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας αγοράς.

Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις κλάδων που αν και επιδοτούμενοι, πέτυχαν καλές εξαγωγικές επιδόσεις δίνοντας έμφαση στην ποιότητα. Οι καλλιεργητές σταφίδας για επιτραπέζια κατανάλωση από τρεις κυρίως ζώνες, την Κορινθία, την Καβάλα και κάποιες περιοχές της Κρήτης, εφαρμόζοντας συστήματα πιστοποίησης που στηρίζονται από τις μεγάλες αλυσίδες διανομής, διατήρησαν σε μεγάλο βαθμό τη θέση τους σε απαιτητικές αγορές, όπως αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της εγχώριας αγοράς. Μια άλλη σημαντική επιτυχία κλάδου, μετά μάλιστα από μια μεγάλη κρίση που προκλήθηκε από τον δραστηκότατο περιορισμό των επιδοτήσεων, είναι αυτός του ροδάκινου, τόσο του επιτραπέζιου όσο και του συμπύρηνου (βιομηχανικού). Ο κλάδος, με την ευρεία εφαρμογή ενός προτύπου ολοκληρωμένης διαχείρισης της παραγωγής, κατάφερε να διατηρήσει σε μεγάλο βαθμό τη θέση του στη διεθνή αγορά, η οποία μάλιστα στην περίπτωση του συμπύρηνου ροδάκινου είναι εδώ και χρόνια ιδιαίτερα σημαντική (Βλάχος και Καρανικόλας, 2013).

Οι Swinnen et al. (2012) αναγνωρίζουν ότι η αγορά των προϊόντων «εμπειρίας» είναι ακόμα περιορισμένη σε σχέση με τη συνολική αγορά των τροφίμων. Όμως, προβλέπουν ότι, παρά την επιβράδυνση της ανάπτυξης της αγοράς τροφίμων στην ΕΕ, αυτό το μερίδιο της αγοράς θα έχει τους υψηλότερους ρυθμούς ανάπτυξης τα επόμενα χρόνια, ενώ οι προοπτικές αύξησης της ζήτησης των προϊόντων «εμπειρίας» και «εμπιστοσύνης» για εξαγωγές είναι ευοίωνες.

Διαφαίνονται, επομένως, δύο πρότυπα αγροτικής ανάπτυξης. Το ένα πρότυπο σχετίζεται με την παραγωγή βασικών ομοειδών προϊόντων (commodities) σε εκμεταλλεύσεις μεγάλης κλίμακας, έντασης κεφαλαίου για να χρησιμοποιηθούν ως εισροές στις γεωργικές βιομηχανίες. Κατά το πρότυπο αυτό, η δημιουργία απασχόλησης και εισοδήματος θα προκύψει από την αύξηση των αποδόσεων και τη μείωση του κόστους παραγωγής. Το άλλο πρότυπο ανάπτυξης έχει σχέση με την παραγωγή προϊόντων για τα οποία οι καταναλωτές είναι πρόθυμοι να καταβάλουν ένα επιπλέον ποσό ως αντάλλαγμα για την «εμπειρία» που τους προσφέρεται. Τα δύο αυτά πρότυπα ανάπτυξης μπορούν εξ ίσου να συνυπάρχουν στις περιφέρειες και στις περιοχές της χώρας. Είναι επίσης φυσικό σε κάποιες περιοχές το ένα πρότυπο ανάπτυξης να υπερτερεί του άλλου (Swinnen et al., 2012, Matthews, 2012).

5.2 Η σημασία της διαδοχής και η εγκατάσταση νέων αγροτών

Η μεταβίβαση του ελέγχου της διοίκησης και της ιδιοκτησίας από τη μια γενιά στην άλλη αποτελεί το πιο κρίσιμο στάδιο στην ανάπτυξη μιας εκμετάλλευσης. Η διαδοχή δεν είναι στιγμιαία πράξη. Πρόκειται για μια διαδικασία που εξελίσσεται σε διάρκεια χρόνου. Ο διάδοχος έτσι επωφελείται από τη μεταβίβαση των δεξιοτήτων, από τη μεταβίβαση των λεπτομερειών της συσσωρευμένης γνώσης για την εκμετάλλευση, το μικροκλίμα, κ.λπ. Όταν η διαδοχή είναι ανύπαρκτη, αυτοί που διαχειρίζονται αγροτικές εκμεταλλεύσεις είτε αποστασιοποιούνται είτε αποσύρονται οριστικά. Μειώνεται ο αριθμός αυτών που έχουν τα απαραίτητα εφόδια και δεξιότητες για την παραγωγή τροφίμων. Οι εκμεταλλεύσεις χωρίς προοπτικές διαδοχής οδηγούνται στην απο-επένδυση και

φθάνουν στη ρευστοποίηση. Οι καλλιεργούμενες εκτάσεις συρρικνώνονται και αυξάνεται η εξάρτηση από τις εισαγωγές. Η προσέλευση νέων γίνεται επιτακτική.

Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα της γεωγράφου Neus Monllor του Πανεπιστημίου Girona της Ισπανίας, καταγράφονται δύο μεγάλες κατηγορίες νέων αγροτών: οι «νεοεισερχόμενοι-newcomers» που δεν έχουν γεωργικό οικογενειακό υπόβαθρο και οι «συνεχιστές-continuers» που διαδέχονται την προηγούμενη γενιά διαχειριστών της εκμετάλλευσης. Οι διαφορές μεταξύ των δύο κατηγοριών είναι διακριτές και ουσιαστικές. Οι «συνεχιστές» αναλαμβάνουν εκμεταλλεύσεις σε λειτουργία διατηρώντας τον συμβατικό τους χαρακτήρα ως προς τα προϊόντα και το πρότυπο παραγωγής. Επιδιώκουν τη μεγέθυνση, επενδύοντας στον εξοπλισμό και διαθέτουν τα προϊόντα τους σε ενδιάμεσους διακινητές ή εμπορικές επιχειρήσεις. Αντίθετα οι «νεοεισερχόμενοι» αγρότες διαχειρίζονται εκμεταλλεύσεις βιολογικής γεωργίας στην πλειοψηφία τους μικρότερης κλίμακας, ενώ διαθέτουν τα προϊόντα τους απ' ευθείας στον τελικό καταναλωτή. Δίνουν μεγάλη σημασία στην «τοπικότητα», στην άμεση προσωπική διασύνδεση με τον καταναλωτή, στην καινοτομία και στην προστασία του περιβάλλοντος (Van der Kamp, 2013).

Μια πολιτική αγροτικής ανάπτυξης με θετικά αποτελέσματα μακροπρόθεσμα, απαιτεί την ενθάρρυνση της λειτουργίας *δικτύων υποστήριξης* που συνδέουν την παύση της γεωργικής απασχόλησης και γενικά την έξοδο από τη γεωργία με κατάλληλες στρατηγικές εισόδου, εγκατάστασης και ανάπτυξης πρωτοβουλιών από αυτούς που εγκαθίστανται. Στοιχεία αυτών των δικτύων είναι τα σεμινάρια και οι συζητήσεις που διευκολύνουν τους αγρότες να αντιληφθούν τους τρόπους που οι εκμεταλλεύσεις τους μπορούν να μεταβιβασθούν από τη μια γενιά στην άλλη ώστε, μετά από την κατάλληλη προσαρμογή, να είναι βιώσιμες. Τα δίκτυα περιλαμβάνουν επομένως την παροχή τεχνικής βοήθειας και εξειδικευμένων γνώσεων με τη βοήθεια πιλοτικών-υποδειγματικών εκμεταλλεύσεων προσαρμοσμένων στα δεδομένα κάθε τόπου ή περιφέρειας, ώστε να δίνουν απαντήσεις στις ειδικές ανάγκες των αγροτών κάθε περιοχής. Τα καλύτερα προγράμματα δεν περιορίζονται στη συμβατική μετάδοση της γνώσης αλλά δίνουν έμφαση στην τοπική γνώση των αγροτών με την αξιοποίηση μεθόδων πειραματικής - επιδεικτικής - πρακτικής προσέγγισης (Niewolny & Lillard, 2010).

5.3 Η προσέγγιση του τελικού καταναλωτή

Οι νεοεισερχόμενοι αγρότες που ενδιαφέρονται να ξεκινήσουν παραγωγικές δραστηριότητες, καθιστούν την εκμετάλλευσή τους πιο επικερδή όταν προσεγγίζουν απ' ευθείας τον τελικό καταναλωτή ενταγμένοι σε ένα τοπικό σύστημα τροφίμων έξω από το συμβατικό. Η αύξηση της ζήτησης για εγχώρια προϊόντα ή ακόμα και προϊόντα τοπικής προέλευσης αυξάνει τις ευκαιρίες απασχόλησης για νέους στην παραγωγή, στη συγκομιδή, στη συσκευασία και στην εμπορία. Η νέα κοινή πολιτική για τη γεωργία περιλαμβάνει μέτρα για την προστασία του όρου για τα «ορεινά» γεωργικά προϊόντα, αλλά και την προτροπή στην Επιτροπή να προταθούν μέτρα για τα γεωργικά προϊόντα από νησιωτικές περιοχές, αλλά και για την ενίσχυση των αυθεντικών τοπικών αγορών (Johnson, 2012).

Τα εναλλακτικά συστήματα διακίνησης προϊόντων τοπικής προέλευσης διατηρούν και προστατεύουν την ταυτότητα του παραγωγού και χαρακτηρίζονται από εμπιστοσύνη, διαφάνεια και ισότιμες σχέσεις μεταξύ όλων όσοι συμμετέχουν στη διαδικασία παραγωγής-κατανάλωσης. Επιτρέπουν στον παραγωγό να εξασφαλίσει μια αυξημένη τιμή, εφόσον η αξία των προϊόντων ποικίλει με βάση τον τρόπο παραγωγής, την ταυτότητα της εκμετάλλευσης, τον τόπο προέλευσης, κ.λπ. Ο ανταγωνισμός συντελείται σε αγορές εντελώς διαφορετικές από τις μεγάλες αγορές των βασικών ομοειδών προϊόντων (commodities), όπου η εξασφάλιση οικονομικών κλίμακας είναι απαραίτητη για την επιβίωση. Φυσικά, σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον, η κατανόηση των προτιμήσεων και της συμπεριφοράς των καταναλωτών είναι αποφασιστικής σημασίας για τη βιωσιμότητα κάθε εκμετάλλευσης. Η καλλιέργεια διαρκών, σταθερών, διαφανών και ειλικρινών σχέσεων συνεργασίας μεταξύ όλων των παραγόντων είναι επίσης απαραίτητη (Lerman, 2012).

Σε πολλές περιπτώσεις, προϊόντα αποκτούν τον χαρακτηρισμό του «ιδιαίτερου προϊόντος» ακριβώς λόγω του περιορισμένου ύψους της παραγωγής τους. Στις περιπτώσεις αυτές, η δυνατότητα επιδίωξης οικονομικών

κλίμακας πρακτικά αποκλείεται. Είναι πρόδηλο ότι, είναι αναγκαία η χρήση νέων εργαλείων και μεθόδων τόσο στη διακίνηση και εμπορία όσο και στην προσέγγιση του καταναλωτή. Η δημιουργία δικτύων επιχειρήσεων αντί των κάθετων μορφών οργάνωσης, η χρήση εναλλακτικών καναλιών διανομής, νέων τεχνολογιών και πληροφορικής είναι πολύ περισσότερο χρήσιμες σε αυτές τις περιπτώσεις.

Η τυπική αγροτική εκμετάλλευση αναπτύχθηκε αξιοποιώντας την προσωπική και οικογενειακή εργασία, τις προσωπικές γνώσεις και τις όποιες διοικητικές ικανότητες του διαχειριστή και της οικογένειάς του. Σήμερα η εκμετάλλευση έχει ανάγκη προσαρμογής για να συμπεριλάβει μισθωτή εργασία, δεξιότητες και διοικητικές υπηρεσίες. Προκύπτει ανάγκη συνεργασίας στα πλαίσια ενός ολοκληρωμένου συστήματος παραγωγής για την παραγωγή προϊόντων με ειδικά ποιοτικά χαρακτηριστικά. Απαιτείται βούληση και προσπάθεια για την απόκτηση και διαχείριση του πιο σημαντικού πόρου που είναι πλέον η γνώση.

Βιβλιογραφία - Πηγές

- Βλάχος, Γ. και Π. Καρανικόλας, (2013), Προσαρμογή για επιβίωση. Η περίπτωση των παραγωγών ροδακίνων στην Ημαθία. Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική 27 50-59.
- Ζωγραφάκης, Σ., «Οι επιδόσεις της γεωργίας σήμερα. Μακροοικονομική επισκόπηση», Ημερίδα: «Επιστροφή στη γεωργία; Μύθοι και πραγματικότητα», Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας & Ανάπτυξης, Π.Μ.Σ. Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 6 Ιουνίου 2012.
- Καρανικόλας, Π., «Οι εισοδηματικές επιδόσεις των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και νοικοκυριών», Ημερίδα: «Επιστροφή στη γεωργία; Μύθοι και πραγματικότητα», Τμήμα Αγροτικής Οικονομίας & Ανάπτυξης, Π.Μ.Σ. Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου, Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 6 Ιουνίου 2012.
- Μουτσάτσος, Δ., (2004), Πολυμερείς εμπορικές διαπραγματεύσεις στον Π.Ο.Ε. και προϊόντα Ποιότητας. Υπ. Γεωργίας.
- Agriculture and Agri-food Canada, *"Agri-food Past, Present & Future Report. Greece"*, The Government of Canada, November 2012.
- Center for Rural Affairs, *"Profitable Practices and Strategies for a New Generation"*, Center for Applied Rural Innovation, University of Nebraska, 2002.
- Erjavec E., *"Has the role of knowledge in agriculture been rediscovered?"* CAPreform, 4 December 2012.
- European Commission, *"Agricultural Trade Statistics 2002 - 2011- Annex 4: Definitions of Agricultural Bulk, Intermediate, Consumer Oriented and Other products as defined in the Combined Nomenclature"*, Directorate-General for Agriculture and Rural Development, 2013 d.
- European Commission, *"CAP reform – an explanation of the main elements"*, Memo, 26 June 2013 b.
- European Commission, *"Greece. Agricultural Policy Perspectives"*, Member States Fact Sheets, November 2012.
- European Commission, *"How many people work in agriculture in the European Union? An answer based on Eurostat data sources"* EU Agricultural Economic Briefs, No 8 July 2013 c.
- European Commission, *"The Common Agricultural Policy (CAP) and Agriculture in Europe"*, Memo, 26 June 2013 a.
- FAO, *"Market Oriented Farming. An overview"*, by David Kahan, FAO, Rome, 2013.
- Haniotis, T., *"Challenges to the Implementation of the Reform of the Common Agricultural Policy"*, Speech at the Meeting of Chairpersons of the Committees on Rural Affairs, Brussels, 2013.
- Heinberg, R., Bomford M., *"The Food and Farming Transition: Toward a Post - Carbon Food System"*, Post Carbon Institute, Sebastopol, California, 2009.
- Johnson, K., *"Small Farmers Creating a New Business Model as Agriculture Goes Local"*, *The New York Times*, July 1, 2012.
- Lerman, T., *"A Review of Scholarly Literature on Value – Based Supply Chains"*, Sustainable Agriculture Research and Education Program, Agricultural Sustainability Institute, University of California, Davis, May 31, 2012.
- Matthews, Allan, *"Is selling experiences a potential growth path for European agriculture?"* CAPreform, August 2 2012.
- McKinsey & Company, *"Greece 10 years ahead. Defining Greece's new growth model and strategy"* McKinsey & Company, Athens Office, March 2012.
- Niewolny, K. L., P. T. Lillard, *"Expanding the boundaries of beginning farmer training and program development. A review of contemporary initiatives to cultivate a new generation of American farmers"*, *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*, February 2010.
- OECD, *Appellations of Origin and Geographical Indications in OECD member countries: Economic and Legal implications COM/AGR/APM/TD/WP(2000)15/FINAL*, (2000).
- OECD, *"Evaluation of Agricultural Policy Reforms in the European Union"*, OECD Publishing, 2011.

Pine II, B. J., J. H. Gilmore, *"The Experience Economy: Work in Theatre and Every Business in a Stage"*, Harvard Business School Press, Boston Massachusetts, 1999.

Swinnen, J., K. Van Herck, T. Vandemortele, *"The Experience Economy as the Future for European Agriculture and Food"*, Bio-based and Applied Economics 1(1): 29-45, 2012.

Van der Kamp, J., *"Future farmers"*, Sustainable Food Trust, September 12, 2013.

Zawojcka, A., *"How to improve the role of young farmers in the European Agricultural Economy"*.